

An Analysis of Saadi's Approach to His Reception of the Sermons of Nahj al-Balaghah

Reyhaneh Reyhani¹ , Seyed Mohammad Mehdi Jafari² , Nadeali Ashouri Talooki³ , and Mohsen Fahim⁴

1. Ph.D. Student, Department of Theology, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran. Email: r.reihani90@yahoo.com
2. Corresponding Author, Department of Theology, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran. Email: jafarismm@gmail.com
3. Department of Theology, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran. Email: nadali_ashoori@yahoo.com
4. Department of Theology, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran. Email: mohsenfahim54@iau.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received 26 September 2025
Received in revised form 26 November 2025
Accepted 05 January 2026
Available online 15 January 2026

Keywords:

content analysis,
Nahj al-Balagha,
Sa'di,
Ethics and Education,
Comparative Analysis Provide

ABSTRACT

Objective: The present study adopts an analytical-descriptive approach to examine the extent and nature of Sa'di's influence by the teachings of Nahj al-Balagha. Furthermore, this research seeks to elucidate the position of Nahj al-Balagha as an inspirational source in the formation of Persian didactic literature.

Method: The research method is based on the analysis of texts and intertextual evidence from Nahj al-Balagha (including its sermons, letters, and maxims) and their comparison with selected passages from Sa'di's Golestan, Boostan, ghazals, and moral admonitions. In this process, efforts have been made to rigorously evaluate the accuracy of the comparisons and citations by referring to authoritative literary and historical sources.

Results: The findings indicate that Sa'di was influenced by Alavid thought not only at a conceptual level but also in linguistic layers, ethical imagery, and educational perspective. This influence, rather than being a superficial imitation, represents a creative reinterpretation of the fundamental concepts of Nahj al-Balagha within the framework of Persian language and literary taste, which has enriched the ethical themes in his works.

Conclusions: The research concludes that the connection between Nahj al-Balagha and Sa'di's works is structural and profound, playing a fundamental role in shaping the ethical system of Persian literature. Accordingly, it can be asserted that Nahj al-Balagha has left a lasting and deep impact not only in the realm of religion and ethics but also within the broader scope of Persian literature.

Cite this article: Reyhani, R., Jafari, S. M. M., Ashouri Talooki, N., & Fahim, M. (2026). An Analysis of Saadi's Approach to His Reception of the Sermons of Nahj al-Balaghah. *New Research in Islamic Humanities Studies*, 4 (Special Issue), 1-16. <https://doi.org/10.22034/api.2026.2085127.1657>

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights.

Publisher: Lorestan University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2026.2085127.1657>

Introduction

Persian didactic literature has historically maintained a profound and inseparable relationship with Islamic ethical and religious texts. Among these sources, *Nahj al-Balagha*, a compilation of sermons, letters, and aphorisms attributed to Imam Ali ibn Abi Talib (AS), occupies a uniquely influential position in shaping moral, educational, and social thought in Islamic civilization. Owing to its conceptual richness, rhetorical excellence, and comprehensive humanistic outlook, *Nahj al-Balagha* has served not only as a theological and philosophical reference but also as a lasting source of inspiration for Persian literary culture. Sadi Shirazi (d. 691 AH), one of the most prominent figures of classical Persian literature, represents a pivotal link between Islamic ethical teachings and Persian literary expression. His major works, *Bustan* and *Golestan*, are widely recognized as exemplary manifestations of moral and educational discourse articulated through literary elegance and lived human experience. Numerous scholars have emphasized that a substantial portion of Sadi's ethical worldview is rooted in Islamic sources, particularly the Quran and *Nahj al-Balagha*. This study aims to examine, through a comparative and analytical approach, the extent and nature of Sadi's intellectual and literary engagement with *Nahj al-Balagha*. Relying exclusively on the textual evidence and analytical framework provided in the original dissertation, and deliberately avoiding the introduction of external sources, the article investigates how Alid ethical teachings are reflected, transformed, and rearticulated in Sadi's works. The central research question addresses the levels at which this influence operates namely conceptual, rhetorical, and educational and explores the creative strategies through which Sadi adapts these teachings to Persian language and literary taste. The findings demonstrate that the influence of *Nahj al-Balagha* on Sadi is neither superficial nor merely thematic, but rather deep, structural, and systematic. At the rhetorical level, both texts share a common understanding of eloquence (*fasaha*) and rhetoric (*balagha*) as ethical instruments rather than ornamental devices. In *Nahj al-Balagha*, clarity of expression and appropriateness to context serve moral guidance and intellectual awakening. Sadi mirrors this approach by employing lucid language, brevity, metaphor, and narrative exempla to guide readers toward ethical reflection rather than rhetorical display. In the domain of speech ethics, both Imam Ali and Sadi emphasize the precedence of thought over utterance, the moral value of silence, and the dangers of unrestrained speech. *Nahj al-Balagha* consistently presents language as a reflection of inner reason and moral character, while Sadi translates this principle into vivid poetic and narrative forms that highlight the social and ethical consequences of speech. This convergence underscores a shared conception of discourse as a moral act with individual and communal ramifications. The study further reveals a strong parallel in their views on moral education, particularly in childhood and adolescence. In Letter 31 of *Nahj al-Balagha*, early ethical cultivation is described as a decisive factor in character formation, with the child's soul likened to fertile land receptive to any seed. Sadi echoes this pedagogical vision through memorable metaphors such as the "green wood," emphasizing the necessity of early discipline, balanced affection, and the integration of intellect and virtue. In their treatment of knowledge, both sources advocate the concept of "beneficial knowledge" (*ilm nafi*), defined by its inseparable

connection to action, sincerity, and moral intention. Nahj al-Balagha warns against knowledge divorced from practice, portraying it as a moral liability rather than an asset. Sadi reinforces this critique by condemning scholars who lack ethical commitment and by privileging humility, prayer, and sincerity as conditions for true learning.

Finally, the comparative analysis of moderation, contentment, and asceticism reveals a shared ethical framework for regulating individual and social life. In Nahj al-Balagha, moderation is a foundational principle safeguarding personal integrity and social justice, while contentment liberates individuals from the bondage of greed. Sadi rearticulates these values through poetic wisdom and social narratives, presenting asceticism not as withdrawal from the world but as freedom from excessive attachment to it. In both texts, contentment functions as a precondition for generosity, social solidarity, and moral responsibility. In conclusion, this study establishes that Nahj al-Balagha provides a coherent ethical and educational paradigm that profoundly informs Sadi's literary and moral vision. Sadi emerges as a cultural mediator who translates Alid wisdom from its original Arabic, religious context into accessible, enduring Persian literary forms. The relationship between Nahj al-Balagha and Sadi's works is thus best understood as a deep intellectual and ethical continuity rather than a surface-level influence. This finding not only enhances our understanding of Sadi's thought but also highlights the capacity of Nahj al-Balagha to inspire enduring moral discourse within Persian Islamic culture and offers a valuable model for interdisciplinary research in ethics, literature, and Islamic education.

Method

The research method is based on the analysis of texts and intertextual evidence from Nahj al-Balagha (including its sermons, letters, and maxims) and their comparison with selected passages from Sa'di's Golestan, Boostan, ghazals, and moral admonitions. In this process, efforts have been made to rigorously evaluate the accuracy of the comparisons and citations by referring to authoritative literary and historical sources.

Results

The findings indicate that Sa'di was influenced by Alavid thought not only at a conceptual level but also in linguistic layers, ethical imagery, and educational perspective. This influence, rather than being a superficial imitation, represents a creative reinterpretation of the fundamental concepts of Nahj al-Balagha within the framework of Persian language and literary taste, which has enriched the ethical themes in his works.

Conclusions

This study, through a comparative examination of the teachings of Nahj al-Balagha and the works of Sadi, demonstrates that Sadi's indebtedness to Alavid wisdom is profound and structural. Sadi has not only recreated the concepts of Nahj al-Balagha in terms of expressive modes but also in ethical and educational dimensions, employing literary language and Persian aesthetic taste. In the realm of speech ethics, both sources emphasize measured speech and the value of wise silence. Concerning moral education, they concur on the priority of childhood upbringing and the

fundamental role of discipline and rationality. In the domain of knowledge and epistemology, both underscore "beneficial knowledge" (al-ilm al-nafi) and critique scholars who are devoid of practice. Regarding moderation and contentment, they consider temperance as the foundational principle of ethical life. The ultimate finding is that Sadi serves as an intermediary link, transmitting Alavid wisdom from the level of religious doctrine to the sphere of everyday life and Persian culture. This profound connection signifies both the substantial capacity of Nahj al-Balagha to inspire Muslim men of letters and Sadi's pivotal role in the localization and perpetuation of these teachings within Iranian-Islamic culture.

Author Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank the anonymous reviewers for their insightful comments and constructive feedback, which significantly improved the quality of this manuscript. We also extend our gratitude to our colleagues for their valuable discussions and technical support throughout this research.

Ethical Considerations

The authors strictly adhered to the highest standards of research integrity. The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and any other form of scientific misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

تحلیل رویکرد سعدی در تأثیرپذیری از آموزه‌های نهج البلاغه

ریحانه ریحانی^۱، سیدمحمد مهدی جعفری^۲ ✉، نادعلی عاشوری تلوکی^۳، محسن فهیم^۴

۱. دانشجوی دکتری، گروه الهیات، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران. رایانامه: r.riehani90@yahoo.com

۲. نویسنده مسئول، گروه الهیات، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران. رایانامه: jafarismm@gmail.com

۳. گروه الهیات، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران. رایانامه: nadali_ashoori@yahoo.com

۴. گروه الهیات، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران. رایانامه: mohsenfahim54@iau.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:	هدف: پژوهش حاضر با رویکردی تحلیلی - توصیفی، به بررسی می‌زان و چگونگی تأثیرپذیری سعدی از آموزه‌های نهج البلاغه می‌پردازد. همچنین این تحقیق درصدد است تا جایگاه نهج البلاغه را به عنوان یک منبع الهام‌بخش در شکل‌گیری ادبیات تعلیمی فارسی تبیین نماید.
مقاله پژوهشی،	
تاریخچه مقاله:	روش پژوهش: روش تحقیق مبتنی بر تحلیل متون و شواهد درون‌متنی از نهج البلاغه (خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌ها) و تطبیق آن‌ها با گزیده‌هایی از گلستان، بوستان، غزلیات و مواعظ سعدی است. در این مسیر، تلاش شده است تا با استناد به منابع معتبر ادبی و تاریخی، صحت تطبیق‌ها و استنادهای انجام‌شده مورد ارزیابی دقیق قرار گیرد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۰۴	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۰۵	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۱۵	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۲۵	
کلیدواژه‌ها:	یافته‌ها: یافته‌ها نشان می‌دهد که سعدی نه تنها در سطح مفهومی، بلکه در لایه‌های زبانی، تصویرپردازی اخلاقی و نگرش تربیتی نیز از اندیشه علوی تأثیر پذیرفته است. این تأثیرپذیری بیش از آنکه تقلیدی صوری باشد، بازآفرینی خلاقانه مفاهیم بنیادین نهج البلاغه در قالب زبان و ذوق ادبی فارسی است که موجب غنای مضامین اخلاقی در آثار او شده است.
نهج البلاغه، سعدی، اخلاق و تربیت، تحلیل تطبیقی	
	نتیجه‌گیری: نتیجه پژوهش حاکی از آن است که پیوند میان نهج البلاغه و آثار سعدی، پیوندی ساختاری و عمیق است که در شکل‌دهی به منظومه اخلاقی ادب فارسی نقشی اساسی ایفا کرده است. بدین ترتیب، می‌توان ادعا کرد که نهج البلاغه نه تنها در حوزه دین و اخلاق، بلکه در گستره ادبیات فارسی نیز تأثیری ماندگار و ژرف بر جای نهاده است.

استناد: ریحانی، ریحانه؛ جعفری، سیدمحمد مهدی؛ عاشوری تلوکی، نادعلی و فهیم، محسن. (۱۴۰۴). تحلیل رویکرد سعدی در تأثیرپذیری از آموزه‌های نهج البلاغه.

پژوهش‌های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی، (ویژه نامه) ۴، ۱-۱۶. <https://doi.org/10.22034/api.2026.2085127.1657>

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2026.2085127.1657>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه لرستان.

مقدمه

ادب فارسی، به ویژه در شاخه ادبیات تعلیمی، همواره پیوندی ناگسستنی با متون دینی و اخلاقی اسلامی داشته است. در این میان، نهج البلاغه به عنوان مجموعه‌ای از خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های امیرالمؤمنین علی بن ابی‌طالب(ع)، جایگاهی ممتاز در تکوین اندیشه اخلاقی، سیاسی و تربیتی مسلمانان یافته است. غنای مفهومی، عمق بلاغی و جامعیت انسانی این اثر سبب شده است که نهج البلاغه نه تنها در حوزه الهیات و فلسفه، بلکه در عرصه ادبیات و فرهنگ نیز منبع الهام قرار گیرد (سید رضی، ۱۳۹۴).

سعدی شیرازی، شاعر و نویسنده بزرگ قرن هفتم هجری، یکی از برجسته‌ترین چهره‌هایی است که آثارش آینه‌ای تمام‌نما از آموزه‌های اخلاقی و تربیتی اسلام به شمار می‌آید. جایگاه سعدی در ادب فارسی، به ویژه در نثر گلستان و نظم بوستان، بیش از هر چیز به توانایی او در تلفیق حکمت، اخلاق و تجربه زیسته انسانی بازمی‌گردد. پژوهشگران متعددی بر این باورند که سرچشمه بخش مهمی از این حکمت، متون دینی به ویژه قرآن کریم و نهج البلاغه است (هاشمی، ۱۳۷۸؛ زرین کوب، ۱۳۶۹).

نهج البلاغه با طرح مفاهیمی همچون عدالت، تقوا، زهد، تواضع، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و تربیت نفس، چارچوبی اخلاقی ارائه می‌دهد که در بسیاری از آثار سعدی بازتاب یافته است. برای نمونه، تأکید امام علی(ع) بر شناخت نفس و مهار امیال نفسانی در نامه‌ها و حکمت‌ها، با نگاه تربیتی سعدی در گلستان و مواعظ هم‌خوانی آشکاری دارد (نهج البلاغه، نامه ۳۱؛ کلیات سعدی، گلستان، باب هفتم). این هم‌خوانی، صرفاً محدود به اشتراک مفاهیم کلی نیست، بلکه در شیوه بیان، ساختار تمثیلی و حتی لحن اندرزگونه نیز قابل مشاهده است.

اهمیت بررسی تأثیرپذیری سعدی از نهج البلاغه از آن روست که چنین پژوهشی می‌تواند به درک عمیق‌تری از ریشه‌های فکری ادب تعلیمی فارسی بینجامد. افزون بر این، تحلیل تطبیقی این دو متن، امکان بازشناسی چگونگی انتقال مفاهیم دینی از زبان عربی به زبان فارسی و دگرگونی آن‌ها در قالب ادبی را فراهم می‌سازد. به بیان دیگر، سعدی را می‌توان حلقه واسطی دانست که آموزه‌های علوی را به زبان فرهنگ عمومی و ذوق ادبی ایرانی منتقل کرده است (دانش پژوه، ۱۳۸۸).

پژوهش حاضر با تمرکز بر همین پیوند، مجموعه‌ای گسترده از شواهد متنی از نهج البلاغه و آثار سعدی را گردآوری کرده و زمینه‌ای مناسب برای استخراج یک مقاله علمی مستقل فراهم آورده است. پژوهش حاضر با تکیه بر داده‌های همان رساله و بدون افزودن منابع بیرونی، می‌کوشد تصویری منسجم و تحلیلی از تأثیر آموزه‌های نهج البلاغه بر اندیشه و بیان سعدی ارائه دهد. پرسش اصلی این است که این تأثیرپذیری در چه سطوحی (مفهومی، زبانی و تربیتی) رخ داده و سعدی چگونه این آموزه‌ها را با خلاقیت ادبی خود بازآفرینی کرده است.

بر این اساس، مقاله پیش رو در ادامه، نخست به تبیین مبانی نظری تأثیرپذیری سعدی از نهج البلاغه می‌پردازد و سپس با تحلیل نمونه‌های مشخص از خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های نهج البلاغه و تطبیق آن‌ها با آثار سعدی، ابعاد مختلف این پیوند فکری و ادبی را بررسی می‌کند.

فصاحت و بلاغت در نهج البلاغه و بازتاب آن در آثار سعدی

یکی از بنیادی‌ترین محورهای پیوند میان نهج البلاغه و آثار سعدی، جایگاه ممتاز فصاحت و بلاغت در هر دو متن است. نهج البلاغه از دیرباز به عنوان نمونه اعلا نثر فصیح و بلیغ عربی شناخته شده و حتی از آن با تعبیر «اخ القرآن» یاد شده است؛ تعبیری که بر هم‌سنگی بلاغی و تأثیرگذاری معنوی آن دلالت دارد (نهج البلاغه، خطبه‌ها). در این اثر، جلوه‌های بلاغت الهی در قالب بیانی روان، متناسب با مقتضای حال و آمیخته با عمق معنایی ارائه می‌شود؛ امری که مخاطب را نه تنها مجذوب زیبایی لفظ، بلکه درگیر تأمل اخلاقی و عقلانی می‌سازد.

مفهوم فصاحت در سنت بلاغی اسلامی

بر اساس تحلیل های ارائه شده در رساله، «فصاحت» در اصل لغوی به معنای پاکی و خلوص است؛ همان گونه که درباره شیر خالص به کار می رفته و سپس به صورت استعاری در مورد سخن به معنای روشنی، روانی و عاری بودن از پیچیدگی استعمال شده است. در اصطلاح ادب، فصاحت به سه سطح تقسیم می شود: فصاحت کلمه، فصاحت کلام و فصاحت متکلم. فصاحت کلام، که برای این پژوهش اهمیت ویژه دارد، به خلوص سخن از تنافر کلمات، ضعف تألیف و تعقیدهای لفظی و معنوی اشاره دارد؛ به گونه ای که معنا بدون زحمت و ابهام به مخاطب منتقل شود. این تعریف، به روشنی با ساختار بیانی نهج البلاغه هم خوانی دارد؛ متنی که در عین ایجاز، از عمق معنایی و استحکام مفهومی برخوردار است.

بلاغت به مثابه درک مقتضای حال

بلاغت، چنان که در رساله توضیح داده شده، در اصطلاح علم معانی به معنای رسیدن کلام به نهایت کمال خود با رعایت مقتضای مقام و حال و مشروط به فصاحت است. در این معنا، بلاغت صرفاً مهارت زبانی نیست، بلکه نوعی تشخیص موقعیت، مخاطب و غایت سخن به شمار می آید. امام علی (ع) در نهج البلاغه، بلاغت را امری پیوندخورده با عقل و دل می داند و می فرماید: «أَيُّهُ أَلَّهُ الْبَلَاغَةَ قَلْبُ عَقُولٍ وَ لِسَانُ قَائِلٍ» که دلالت بر آن دارد که رسایی سخن، حاصل هم نشینی خرد درونی و بیان بیرونی است (نهج البلاغه). این نگاه، بلاغت را به سطحی فراتر از صناعت لفظی ارتقا می دهد و آن را به تجربه درونی و اخلاقی گوینده پیوند می زند.

کنایه، ایجاز و پرهیز از صراحت خشن

یکی از نکات مهم در تعریف بلاغت علوی، توجه به زمان و شیوه بیان حقیقت است. در نهج البلاغه آمده است که گاه، پرهیز از تصریح و روی آوردن به کنایه، بلیغ تر و مؤثرتر از بیان صریح است؛ به ویژه آنگاه که صراحت، موجب خشونت یا دل آزرده گی مخاطب شود (نهج البلاغه). این اصل، بعدها در ادب فارسی و به ویژه در آثار سعدی، به صورت گسترده به کار گرفته شده است. سعدی، چه در نثر گلستان و چه در نظم بوستان، اغلب با بهره گیری از تمثیل، حکایت و کنایه، پیام های اخلاقی خود را منتقل می کند. این شیوه، به جای تحمیل معنا، مخاطب را به مشارکت ذهنی و تأمل وامی دارد؛ رویکردی که با تعریف بلاغت در نهج البلاغه کاملاً هم سوست (کلیات سعدی، گلستان).

اندیشه پیش از سخن؛ پیوند بلاغت و اخلاق

یکی از جلوه های برجسته بلاغت علوی که در آثار سعدی نیز بازتاب یافته، **ضرورت اندیشه پیش از سخن گفتن** است. در نهج البلاغه تأکید می شود که مؤمن، پیش از سخن گفتن، پیامدهای آن را می سنجد و تنها در صورتی لب به سخن می گشاید که گفتار را خیر و سودمند بداند (نهج البلاغه، حکمت). این آموزه، به صورت آشکار در اشعار سعدی انعکاس یافته است؛ جایی که او بارها بر تقدم اندیشه بر گفتار تأکید می کند و خام گویی را نشانه فقدان خرد می داند (سعدی، بوستان و گلستان). چنین هم پوشانی مفهومی نشان می دهد که بلاغت در نگاه هر دو، نه ابزار خودنمایی زبانی، بلکه جلوه ای از **اخلاق گفتار** است. بررسی مفهوم فصاحت و بلاغت در نهج البلاغه و تطبیق آن با آثار سعدی نشان می دهد که سعدی درک عمیقی از بلاغت علوی داشته و آن را در قالب زبان و ذوق فارسی بازآفرینی کرده است. فصاحت در هر دو متن، به معنای روشنی و خلوص بیان است و بلاغت، به عنوان هنری اخلاق محور، در خدمت هدایت، تربیت و تأثیرگذاری پایدار بر مخاطب قرار می گیرد. این اشتراک، یکی از شواهد اصلی تأثیرپذیری ساختاری سعدی از نهج البلاغه به شمار می آید.

ضرورت اندیشه، سکوت و اخلاق گفتار در نهج البلاغه و آثار سعدی

یکی از برجسته ترین محورهای مشترک میان نهج البلاغه و آثار سعدی، تأکید بر اخلاق گفتار و تقدم اندیشه بر سخن است. در منظومه فکری امام علی(ع)، زبان ابزاری تعیین کننده در سعادت یا شقاوت انسان تلقی می شود و از این رو، مهار آن نیازمند خرد، تقوا و خودآگاهی است. این نگرش، به ویژه در نامه ۳۱ نهج البلاغه خطاب به امام حسن مجتبی(ع)، به صورت نظام مند و تربیتی تبیین شده است (نهج البلاغه، نامه ۳۱).

اندیشه پیش از سخن در آموزه های علوی

در نهج البلاغه بارها تأکید می شود که سخن، بازتاب درون انسان است و زبان، ترجمان عقل یا جهل او به شمار می آید. از منظر امام علی(ع)، گفتار بدون اندیشه، نه تنها سودمند نیست، بلکه می تواند منشأ لغزش، ندامت و گمراهی شود. به همین دلیل، سکوت آگاهانه در بسیاری از موارد بر گفتار بی محاسبه ترجیح داده شده است (نهج البلاغه، حکمت ها). در نامه ۳۱، امام علی(ع) فرزند خود را به سنجش گفتار پیش از بیان فرا می خواند و هشدار می دهد که انسان خردمند، هر اندیشه ای را بر زبان جاری نمی سازد. این نگاه، گفتار را فعلی اخلاقی می داند که پیامدهای آن باید پیشاپیش مورد توجه قرار گیرد (نهج البلاغه، نامه ۳۱).

بازتاب آموزه «اول اندیشه، آنکه گفتار» در آثار سعدی

همین اصل بنیادین، در آثار سعدی با بیانی شاعرانه و تمثیلی بازتاب یافته است. سعدی در گلستان و بوستان، بارها به این نکته اشاره می کند که زبان بی مهار، نشانه فقدان خرد است و انسان فرزانه، سخن را پس از تأمل و تشخیص مصلحت بر زبان می آورد. از دیدگاه سعدی، گفتار نسنجیده می تواند همان قدر زیان بار باشد که کردار ناپسند (کلیات سعدی). در یکی از مضامین مطرح شده در رساله، سعدی سکوت را نه نشانه ناتوانی، بلکه جلوه ای از عقلانیت می داند و معتقد است که بسیاری از لغزش ها، نه از کم دانشی، بلکه از پرگویی ناشی می شود. این نگرش، هم راستا با آموزه علوی درباره پرهیز از سخن بیهوده است (نهج البلاغه، حکمت ها؛ سعدی، گلستان).

پرهیز از سخن بیهوده و نقش آن در تهذیب نفس

در نهج البلاغه، سخن بیهوده نه تنها اتلاف وقت، بلکه عامل تضعیف روح و زمینه ساز نفوذ شیطان معرفی شده است. در یکی از خطبه ها، امام علی(ع) از دشمنی سخن می گوید که «مخفیانه در سینه ها نفوذ می کند و آهسته در گوش ها نجوا می کند» و انسان را به لغزش می کشاند (نهج البلاغه، خطبه). این توصیف، نشان دهنده پیوند میان گفتار بی مهار و سقوط اخلاقی انسان است. سعدی نیز در اشعار خود، با زبانی هشداردهنده، انسان را از پیروی بی چون و چرا از سخنان فریبنده برحذر می دارد و توصیه می کند که حتی اگر دشمن راهی «راست چون تیر» بنمایاند، باید با احتیاط و تأمل از آن پرهیز کرد (سعدی). این هم سویی معنایی، نشان می دهد که سعدی آموزه علوی درباره خطر گفتار و القاتات پنهان را در قالب شعر و تمثیل بازآفرینی کرده است.

سکوت، ابزار تربیت فردی و اجتماعی

در منظومه فکری نهج البلاغه، سکوت آگاهانه ابزاری برای تربیت نفس و اصلاح روابط اجتماعی است. انسان با کنترل زبان، نه تنها از خطاهای فردی می کاهد، بلکه از بروز کینه، دشمنی و سوء تفاهم در جامعه نیز جلوگیری می کند (نهج البلاغه، حکمت ها). سعدی نیز سکوت را یکی از نشانه های پختگی اخلاقی می داند و آن را در کنار ادب، قناعت و مدارا از ارکان زندگی اجتماعی سالم معرفی می کند. در نگاه او، زبان مهار نشده می تواند سرمایه اجتماعی انسان را نابود کند، در حالی

که گفتار سنجیده، مایه اعتبار و احترام فرد در جامعه است (سعدی، گلستان). تحلیل تطبیقی آموزه های نهج البلاغه و آثار سعدی در حوزه اخلاق گفتار نشان می دهد که اصل «تقدم اندیشه بر سخن» یکی از مهم ترین نقاط اشتراک این دو متن است. امام علی (ع) با بیانی حکیمانه و تربیتی، زبان را آئینه عقل و اخلاق انسان معرفی می کند و سعدی با بهره گیری از زبان شعر و حکایت، همان مفاهیم را به شکلی ملموس و اثرگذار به مخاطب فارسی زبان منتقل می سازد. این هم پوشانی مفهومی، گواهی روشن بر تأثیرپذیری عمیق و ساختاری سعدی از آموزه های علوی در حوزه اخلاق گفتار است.

تربیت اخلاقی و ضرورت ادب در کودکی و نوجوانی

تربیت اخلاقی انسان از منظر نهج البلاغه، فرآیندی تدریجی، آگاهانه و زمان مند است که از سال های نخست زندگی آغاز می شود. امام علی (ع) در نامه ۳۱ نهج البلاغه، با نگاهی ژرف و تربیتی، به اهمیت دوران کودکی و نوجوانی در شکل گیری شخصیت اخلاقی انسان اشاره می کند و این دوره را بهترین زمان برای آموزش ادب، عقلانیت و پرهیزکاری می داند (نهج البلاغه، نامه ۳۱). سعدی شیرازی نیز در آثار خود، به ویژه در بوستان و گلستان، با زبانی تمثیلی و شاعرانه، همین نگرش تربیتی را بازتاب داده است؛ نگرشی که بر تقدم ادب آموزی در خردسالی و نقش بنیادین آن در سعادت آینده انسان تأکید دارد.

جایگاه ادب در تربیت انسان از منظر نهج البلاغه

در نهج البلاغه، «ادب» صرفاً به معنای آداب ظاهری یا رفتاری محدود نیست، بلکه مجموعه ای از فضایل اخلاقی، عقلانی و اجتماعی را دربرمی گیرد که انسان را برای زیست مسئولانه در جامعه آماده می سازد. امام علی (ع) در نامه ۳۱، فرزند خود را مخاطب قرار داده و تصریح می کند که دل کودک، همچون زمینی آماده است که هر بذری در آن افشاندن شود، به سرعت می پذیرد و رشد می کند (نهج البلاغه، نامه ۳۱). از این رو، تأخیر در تربیت اخلاقی، به معنای از دست دادن فرصتی بی بدیل است. این آموزه به عنوان یکی از بنیادی ترین اصول تربیتی نهج البلاغه معرفی شده است؛ اصلی که بر لزوم آموزش ارزش ها پیش از شکل گیری عادت های ناپسند تأکید دارد. چنین نگاهی، تربیت را فرآیندی پیشگیرانه می داند، نه درمانی.

سعدی و تأکید بر ادب آموزی در خردسالی

همین اصل تربیتی، در آثار سعدی با بیانی روشن و تأثیرگذار انعکاس یافته است. سعدی به صراحت می گوید: «هر که در خردیش ادب نکنند در بزرگی فلاح از او برخاست» (سعدی، بوستان). این بیت، به روشنی بیانگر همان اندیشه ای است که در نامه ۳۱ نهج البلاغه مطرح شده است؛ یعنی اگر ادب در کودکی نهادینه نشود، اصلاح اخلاقی در بزرگسالی دشوار و گاه ناممکن خواهد بود. سعدی، برخلاف برخی رویکردهای صرفاً نظری، پیام تربیتی خود را در قالب تجربه های ملموس و حکمت آمیز ارائه می دهد و از این رو، تأثیر آن بر مخاطب عمیق تر است.

استعاره «چوب تر» و تربیت پذیری انسان

یکی از مشهورترین تمثیل هایی که سعدی برای تبیین ضرورت تربیت زود هنگام به کار می برد، استعاره «چوب تر» است: «چوب تر را چنان که خواهی پیچ نشود خشک جز به آتش راست» (سعدی، بوستان). در این تمثیل، کودک به چوب تر تشبیه شده است که قابلیت شکل پذیری دارد، اما اگر این مرحله سپری شود، اصلاح او تنها با رنج و سختی ممکن خواهد بود. این تصویر شاعرانه، بازتابی روشن از دیدگاه نهج البلاغه درباره آمادگی روح کودک برای پذیرش تعلیم و تربیت است (نهج البلاغه، نامه ۳۱).

آموزش خردمندی و پرهیزکاری

در ادامه همین نگرش، سعدی تربیت صحیح را محدود به آموزش ظاهری نمی‌داند، بلکه آن را شامل پرورش خرد، رأی و پرهیزکاری می‌شمارد: «پسر را خردمندی آموز و رای خردمند و پرهیزکارش برآر» (سعدی، بوستان). این ابیات، با تأکید امام علی(ع) بر پیوند عقل و اخلاق در تربیت انسان هم‌خوانی دارد. در نهج‌البلاغه، عقل بدون اخلاق و اخلاق بدون عقل، هر دو ناکافی دانسته شده‌اند و تربیت مطلوب، تربیتی است که این دو را توأمان رشد دهد (نهج‌البلاغه، نامه ۳۱).

محبت، اعتدال و پرهیز از افراط در تربیت

نکته مهم دیگری که هم در نهج‌البلاغه و هم در آثار سعدی مورد توجه قرار گرفته، **اعتدال در تربیت** است. سعدی هشدار می‌دهد که محبت افراطی و نازپروردگی، مانع رشد اخلاقی کودک می‌شود: «گرش دوست داری، بنازش مدار» (سعدی، بوستان). این دیدگاه، با توصیه‌های امام علی(ع) درباره مسئولیت والدین در هدایت فرزندان و پرهیز از سهل‌انگاری تربیتی هم‌راستا است. تربیت از منظر نهج‌البلاغه، ترکیبی از محبت، نظارت و آموزش آگاهانه است؛ نه سخت‌گیری افراطی و نه رهاسازی مطلق (نهج‌البلاغه، نامه ۳۱). بررسی تطبیقی آموزه‌های نهج‌البلاغه و آثار سعدی در حوزه تربیت کودکان و نوجوانان نشان می‌دهد که سعدی، با الهام از اندیشه علوی، نظامی منسجم از تربیت اخلاقی ارائه داده است. تأکید بر ادب‌آموزی در خردسالی، شکل‌پذیری روح کودک، پیوند عقل و اخلاق و لزوم اعتدال در محبت و سخت‌گیری، از مهم‌ترین نقاط اشتراک این دو منبع به شمار می‌آید. این هم‌سویی مفهومی، گواهی روشن بر تأثیرپذیری عمیق سعدی از نهج‌البلاغه در حوزه تعلیم و تربیت است.

علم، اخلاص، دعا و «علم نافع»

علم در منظومه فکری نهج‌البلاغه، ارزشی ذاتی و در عین حال ابزاری هدایت‌گر دارد؛ ارزشی که تنها در صورت پیوند با عمل، اخلاص و نیت الهی به «علم نافع» تبدیل می‌شود. امام علی(ع) بارها بر این نکته تأکید می‌کند که دانشی که به عمل نیانجامد یا در خدمت هواهای نفسانی قرار گیرد، نه تنها مایه کمال انسان نیست، بلکه می‌تواند زمینه‌ساز سقوط اخلاقی او شود (نهج‌البلاغه، حکمت‌ها). سعدی شیرازی نیز، هم‌سو با این نگرش، در آثار خود علمی را می‌ستاید که به اصلاح فرد و جامعه بینجامد و از دانشی که صرفاً مایه فخر و برتری‌جویی است، به شدت انتقاد می‌کند.

پیوند علم و عمل در نهج‌البلاغه

در نهج‌البلاغه، علم و عمل دو روی یک حقیقت واحد معرفی شده‌اند. امام علی(ع) علم را راهنما و عمل را مقصد می‌داند و تصریح می‌کند که علم بدون عمل، چون چراغی است که راه را نشان می‌دهد اما صاحب آن در جای خود ایستاده است (نهج‌البلاغه، حکمت‌ها). در تحلیل پژوهش حاضر، این آموزه به‌عنوان یکی از اصول بنیادین اخلاق علوی معرفی شده است؛ اصلی که بر مسئولیت اخلاقی عالم تأکید دارد. از منظر امام علی(ع)، عالم حقیقی کسی است که دانش او به اصلاح رفتار، عدالت‌ورزی و خدمت به خلق منجر شود. در غیر این صورت، علم نه تنها فضیلت نیست، بلکه حجتی است علیه صاحب آن (نهج‌البلاغه).

بازتاب نقد «علم بی‌عمل» در آثار سعدی

سعدی، با زبانی صریح و گاه طنزآمیز، به نقد عالمان بی‌عمل می‌پردازد. در گلستان و بوستان، بارها به این نکته اشاره می‌کند که دانشی که به اخلاق و عمل نیانجامد، ارزشی ندارد و حتی می‌تواند زیان‌بار باشد (کلیات سعدی). همانند امام علی(ع)، علم را زمانی ستودنی می‌داند که با فروتنی، خدمت و اصلاح نفس همراه باشد. در یکی از مضامین مطرح‌شده

در رساله، سعدی به طور ضمنی بر این نکته تأکید می کند که عالم بی عمل، همچون چراغی است که دیگران را روشن می کند اما خود در تاریکی می سوزد؛ تصویری که از نظر مفهومی، کاملاً با آموزه های نهج البلاغه هم خوانی دارد.

مقایسه علم و ثروت

امام علی (ع) علم را برتر از ثروت می داند، زیرا علم نگهبان انسان است، در حالی که ثروت نیازمند نگهداری است (نهج البلاغه، حکمت ها). علم با بخشش کاسته نمی شود، اما ثروت با خرج کردن کاهش می یابد. سعدی نیز در آثار خود، بارها بر ناپایداری ثروت و ماندگاری علم و دانش تأکید می کند. از دیدگاه او، مال و مکتب دنیوی گذراست، اما دانش و نام نیک، جاودانگی می آفریند (سعدی، بوستان). این هم سوئی، نشان دهنده تأثیرپذیری مستقیم اندیشه سعدی از حکمت علوی در ارزیابی ارزش های انسانی است.

شرط آموزش علم: اخلاص و نیت الهی

در نهج البلاغه، اخلاص به عنوان شرط اساسی در تحصیل و آموزش علم معرفی می شود. علمی که برای خودنمایی، فخر فروشی یا کسب قدرت آموخته شود، فاقد برکت الهی است (نهج البلاغه). امام علی (ع) هشدار می دهد که نیت نادرست، حتی اعمال ظاهراً نیک را از ارزش واقعی تهی می کند. سعدی نیز در همین راستا، علم را زمانی ارزشمند می داند که با فروتنی و نیت پاک همراه باشد. او عالمانی را که دانش خود را ابزار برتری جویی قرار می دهند، نکوهش می کند و آنان را از حقیقت علم دور می داند (کلیات سعدی).

دعا، اخلاص و علم نافع

یکی دیگر از محورهای مهم این بخش، نقش دعا در تکامل علم و عمل است. در نهج البلاغه، دعا نه صرفاً یک عمل عبادی، بلکه ابزاری برای پالایش نیت، تقویت اخلاص و جهت دهی صحیح به علم معرفی شده است. امام علی (ع) بر این باور است که خداوند دعای بندگان مخلص را می شنود و علم و عمل آنان را به ثمر می رساند (نهج البلاغه). سعدی نیز در آثار خود، بارها به اثر دعا و اخلاص در زندگی انسان اشاره می کند و دعا را مایه آرامش، هدایت و رهایی از غرور علمی می داند. از نظر سعدی، دانشمندی که از دعا و توکل غافل است، در معرض لغزش های اخلاقی قرار دارد (سعدی). بررسی تطبیقی آموزه های نهج البلاغه و آثار سعدی در حوزه علم، اخلاص و دعا نشان می دهد که هر دو منبع، بر مفهوم «علم نافع» تأکید دارند؛ علمی که با عمل، نیت پاک و ارتباط معنوی با خداوند همراه است. امام علی (ع) با بیانی حکیمانه، چارچوب نظری این نگرش را ترسیم می کند و سعدی با زبان شعر و حکایت، آن را به گونه ای ملموس و اثرگذار برای مخاطب فارسی زبان بازآفرینی می سازد. این هم پوشانی مفهومی، نشان دهنده پیوند عمیق اندیشه سعدی با حکمت علوی در ارزیابی جایگاه علم در زندگی فردی و اجتماعی انسان است.

میانروی، قناعت و زهد در تنظیم حیات فردی و اجتماعی

یکی از محورهای بنیادین اخلاق فردی و اجتماعی در نهج البلاغه، اصل اعتدال در همه شئون زندگی است. امام علی (ع) انسان را به پرهیز از افراط و تفریط در رفتار، خواسته ها و روابط فرا می خواند و میانروی را شرط سلامت فرد و جامعه می داند (نهج البلاغه). این اصل، در آثار سعدی شیرازی نیز جایگاهی محوری دارد و به عنوان راهبردی عقلانی برای تنظیم زندگی فردی، اقتصادی و اجتماعی انسان معرفی می شود.

اعتدال و میانه روی؛ اصل بنیادین حیات اخلاقی

در نهج البلاغه، اعتدال نه تنها یک فضیلت اخلاقی، بلکه قاعده‌ای فراگیر در اداره زندگی انسان است. امام علی (ع) میانه روی را عامل ثبات شخصیت و تعادل روحی می‌داند و افراط و تفریط را منشأ لغزش، نارضایتی و فروپاشی اخلاقی معرفی می‌کند (نهج البلاغه). این آموزه به عنوان یکی از کلیدهای فهم اخلاق علوی تحلیل شده است. سعدی نیز در بوستان و گلستان، بارها انسان را به رعایت حد وسط در شادی، اندوه، مصرف، خشم و محبت فرا می‌خواند. از نگاه سعدی، زندگی خردمندانه، زندگی متعادل است؛ نه غرق در لذت و نه گرفتار رهبانیت افراطی (سعدی).

قناعت؛ آزادی درونی در برابر بردگی طمع

قناعت در نهج البلاغه، ارزشی اخلاقی است که انسان را از بردگی طمع رها می‌سازد. امام علی (ع) طمع را عامل ذلت انسان و قناعت را سرچشمه عزت معرفی می‌کند (نهج البلاغه). در تحلیل رساله، طمع به مثابه زنجیری معرفی می‌شود که آزادی درونی انسان را محدود می‌سازد. سعدی نیز قناعت را مایه آرامش روان و استقلال شخصیت می‌داند و هشدار می‌دهد که حرص، انسان را هرگز به سیری نمی‌رساند. در یکی از ابیات مطرح شده در رساله، سعدی پایان‌پذیری ثروت مادی و ناپایانی پیشه و تلاش شرافتمندانه را یادآور می‌شود (سعدی). این نگرش، هم‌سو با نگاه نهج البلاغه به قناعت به عنوان یک سرمایه معنوی است.

زهد؛ نه ترک دنیا، بلکه رهایی از دلبستگی

زهد در نهج البلاغه، به معنای ترک مسئولیت‌های اجتماعی یا انکار نعمت‌های الهی نیست، بلکه به معنای **دل نبستن به دنیا** و اسیر نشدن در تعلقات مادی است. امام علی (ع) دنیا را گذرگاه می‌داند، نه قرارگاه، و هشدار می‌دهد که دلبستگی افراطی به دنیا، انسان را از حقیقت خویش غافل می‌سازد (نهج البلاغه). سعدی نیز همین نگرش را با زبانی شاعرانه بیان می‌کند و دنیا را ناپایدار و فریبنده می‌خواند. در آثار او، زاهد حقیقی کسی است که دل آزاد دارد، نه کسی که صرفاً ظاهر زاهدانه اختیار کرده باشد (سعدی). این نگاه، با نقد نهج البلاغه نسبت به زاهدان دروغین و ریاکار کاملاً هم‌راستا است.

حرص، دنیا دوستی و پیامدهای اجتماعی آن

در نهج البلاغه، دنیا دوستی و حرص به عنوان ریشه بسیاری از ناهنجاری‌های اخلاقی و اجتماعی معرفی شده‌اند. امام علی (ع) حرص را عامل سلب آرامش، گسترش ظلم و تضعیف روابط انسانی می‌داند که در رویکرد سعدی نیز این آموزه در پیوند با پیامدهایی چون حسادت، کینه توزی و فروپاشی اعتماد اجتماعی تحلیل شده است. سعدی نیز در حکایات خود، حرص و آز را سرچشمه بی‌عدالتی و رنج انسان معرفی می‌کند و انسان را به قناعت و انصاف فرا می‌خواند. از دیدگاه او، جامعه‌ای که در آن طمع حاکم باشد، از همبستگی و انسان دوستی تهی خواهد شد (سعدی).

قناعت، انفاق و مردم‌داری

یکی از نتایج عملی قناعت در نهج البلاغه، انفاق و مردم‌داری است. امام علی (ع) بر این باور است که ثروت، امانتی الهی است و فقرا در دارایی اغنیا سهم دارند (نهج البلاغه). این نگاه، عد اجتماعی اخلاق علوی را آشکار می‌سازد. سعدی نیز با تأکید بر جوانمردی، سخاوت و یاری نیازمندان، قناعت را مقدمه‌ای برای نیکوکاری و همدلی اجتماعی می‌داند. از نگاه او، انسان قانع، نه تنها خود آسوده‌تر است، بلکه برای دیگران نیز سودمندتر خواهد بود (سعدی). تحلیل تطبیقی آموزه‌های نهج البلاغه و آثار سعدی در حوزه میانه روی، قناعت و زهد نشان می‌دهد که هر دو منبع، بر ضرورت تنظیم خواسته‌های انسان و مهار دلبستگی‌های مادی تأکید دارند. امام علی (ع) چارچوبی حکیمانه برای زیست متعادل و آزاد

ترسیم می کند و سعدی این چارچوب را با زبان شعر و حکایت، به تجربه زیسته مخاطب نزدیک می سازد. این هم‌سویی مفهومی، بیانگر تأثیرپذیری عمیق سعدی از اخلاق علوی در تبیین نسبت انسان با دنیا و جامعه است.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی تطبیقی آموزه‌های اخلاقی و تربیتی نهج‌البلاغه و بازتاب آن‌ها در آثار سعدی شیرازی انجام شد. محدود کردن منابع به داده‌های درون‌متنی و برون‌متنی همان رساله، این امکان را فراهم ساخت تا پیوندهای مفهومی میان حکمت علوی و اندیشه سعدی، بدون دخالت تفسیرهای ثانویه یا منابع بیرونی، به صورت دقیق و مستند واکاوی شود. نتایج این بررسی نشان می‌دهد که آثار سعدی، نه صرفاً از حیث زبان و بلاغت، بلکه در لایه‌های عمیق اخلاقی و تربیتی، به‌گونه‌ای گسترده و نظام‌مند از نهج‌البلاغه تأثیر پذیرفته‌اند.

در سطح زبانی و بیانی، تحلیل فصاحت و بلاغت نشان داد که هر دو متن، زبان را ابزار انتقال اندیشه می‌دانند، نه هدفی مستقل. در نهج‌البلاغه، فصاحت به معنای پاکیزگی بیان و بلاغت به معنای رعایت مقتضای حال، همواره در خدمت هدایت فکری و اخلاقی مخاطب قرار دارد. سعدی نیز همین اصل را در قالب شعر و نثر هنری بازآفرینی می‌کند و نشان می‌دهد که زیبایی کلام، زمانی ارزشمند است که حامل معنا و اندیشه باشد. این هم‌سویی، گواه آن است که سعدی در تلقی از زبان، به حکمت علوی نزدیک است و سخن را وسیله‌ای برای اصلاح فرد و جامعه می‌داند، نه ابزاری برای خودنمایی ادبی.

در حوزه اخلاق گفتار، هر دو منبع بر ضرورت سنجش سخن، پرهیز از پرگویی و ارزش سکوت حکیمانه تأکید دارند. آموزه‌های نهج‌البلاغه، به‌ویژه در نامه‌ها و حکمت‌ها، سکوت را نشانه عقلانیت و سخن‌سنجیده را عامل لغزش معرفی می‌کند. سعدی نیز در حکایات و اشعار خود، پیامدهای منفی زبان بی‌مهاری را به صورت ملموس و اجتماعی نشان می‌دهد. نتیجه این مقایسه آن است که اخلاق گفتار، در هر دو متن، بخشی جدایی‌ناپذیر از تربیت انسان دانسته می‌شود و نقش مهمی در حفظ کرامت فردی و سلامت روابط اجتماعی دارد. در بخش مربوط به تربیت اخلاقی، به‌ویژه تربیت در کودکی و نوجوانی، تحلیل‌ها نشان داد که نهج‌البلاغه و آثار سعدی بر تقدم تربیت زود هنگام و نقش بنیادین ادب و خردورزی اتفاق نظر دارند. استعاره‌هایی چون «چوب‌تر» در هر دو متن، بیانگر این نکته است که شکل‌گیری شخصیت اخلاقی، نیازمند توجه و هدایت از آغاز زندگی است. سعدی، با الهام از این نگاه، مفاهیم تربیتی علوی را به زبانی قابل فهم برای عموم جامعه منتقل می‌کند و نشان می‌دهد که تربیت اخلاقی، زیربنای سعادت فردی و اجتماعی است.

در محور علم و معرفت، نتایج پژوهش به روشنی نشان داد که هر دو منبع، بر مفهوم «علم نافع» تأکید دارند. در نهج‌البلاغه، علم بدون عمل و اخلاص، فاقد ارزش حقیقی و حتی زیان‌بار معرفی می‌شود. سعدی نیز با نقد عالمان بی‌عمل، همین دیدگاه را در قالب شعر و حکایت تثبیت می‌کند. مقایسه علم و ثروت، پیوند علم با دعا و اخلاص، و تأکید بر نیت الهی در تحصیل دانش، از جمله نقاط اشتراک اساسی این دو منبع است. این یافته‌ها نشان می‌دهد که اندیشه سعدی، در ارزیابی ارزش علم، به‌طور مستقیم از حکمت علوی متأثر است. در بخش مربوط به میانه‌روی، قناعت و زهد، تحلیل تطبیقی نشان داد که هر دو متن، اعتدال را اصل بنیادین حیات اخلاقی می‌دانند. نهج‌البلاغه، افراط و تفریط را عامل انحراف فرد و جامعه معرفی می‌کند و قناعت را مایه عزت و آزادی درونی انسان می‌داند. سعدی نیز با تأکید بر ناپایداری دنیا، قناعت و زهد حقیقی را نه در ترک مسئولیت‌های اجتماعی، بلکه در رهایی از دلبستگی‌های افراطی می‌بیند. در هر دو متن، قناعت زمینه‌ساز سخاوت، انفاق و مردم‌داری است و نقش مهمی در تنظیم روابط اجتماعی ایفا می‌کند.

جمع‌بندی نهایی این پژوهش نشان می‌دهد که نهج‌البلاغه، به‌عنوان متنی بنیادین در اخلاق اسلامی، چارچوبی منسجم برای تربیت انسان در ابعاد فردی و اجتماعی ارائه می‌دهد و سعدی شیرازی، این چارچوب را با زبان ادبی و تجربه‌محور خود، به فرهنگ فارسی منتقل و ماندگار کرده است. سعدی را می‌توان حلقه واسطی دانست که حکمت علوی را از سطح تعالیم دینی، به سطح زیست روزمره و وجدان جمعی جامعه ایرانی رسانده است. نتایج این مقاله نشان می‌دهد که مطالعه تطبیقی نهج‌البلاغه و آثار سعدی، نه تنها به فهم عمیق‌تر اندیشه سعدی کمک می‌کند، بلکه امکان بازخوانی کاربردی آموزه‌های نهج‌البلاغه در بستر فرهنگی و ادبی

فارسی را فراهم می‌سازد. این رویکرد، می‌تواند الگویی برای پژوهش‌های مشابه در حوزه مطالعات میان‌رشته‌ای اخلاق، ادبیات و تعلیم و تربیت اسلامی باشد. در پایان، می‌توان گفت که پیوند میان حکمت علوی و اندیشه سعدی، پیوندی سطحی یا صرفاً لفظی نیست، بلکه رابطه‌ای عمیق، ساختاری و معنایی است. این پیوند، نشان‌دهنده ظرفیت بالای نهج‌البلاغه در الهام‌بخشی به اندیشمندان و ادیبان مسلمان و نقش سعدی در تداوم و بومی‌سازی این حکمت در فرهنگ ایرانی-اسلامی است.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

طراحی و ایده‌پردازی توسط آذرمیدخت رضایی و فریده امینی انجام شده است؛ بخش روش‌شناسی و تحلیل داده‌ها نیز به طور مشترک توسط آذرمیدخت رضایی و فریده امینی صورت گرفته است. نظارت و نگارش نهایی مقاله با همکاری آذرمیدخت رضایی، مریم زرنقاش، مریم کورش‌نیا و فریده امینی انجام شده است.

تعارض منافع

بر اساس اظهارات نویسندگان، این مقاله تعارض منافی ندارد.

حامی مالی

بنابر اظهارات نویسندگان این پژوهش هیچگونه حامی مالی ندارد.

سپاسگزاری

از تمامی مشارکت‌کنندگان در این پژوهش سپاسگزاری می‌شود.

منابع

- انصاری، محمدباقر. (بی تا). خطابه غدیر در آینه اسناد. قم: انتشارات دلیل ما.
- جعفری، محمدمهدی. (بی تا). آموزش نهج البلاغه. مقدمه.
- حلبی، علی اصغر. (بی تا). تأثیر قرآن و حدیث در ادب فارسی.
- دانش پژوه، منوچهر. (۱۳۸۸). استاد سخن سعدی (مروری بر زندگی و آثار مصلح الدین سعدی شیرازی). تهران: انتشارات همشهری.
- دشتی، علی. (بی تا). قلمرو سعدی.
- رنجبر کلهرودی، عباس. (۱۳۸۳). اندیشه های مدیریت ایرانی (مدیریت و جلوه های آن در آثار سعدی). تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- سروستانی، کوروش کمالی (به کوشش). (۱۳۷۷). سعدی شناسی (دفتر اول). شیراز: دانشنامه فارس.
- سروستانی، کوروش کمالی (به کوشش). (۱۳۸۱). سعدی شناسی (دفتر پنجم). شیراز: مرکز سعدی شناسی.
- سعدی شیرازی، مصلح الدین. (بی تا). کلیات سعدی (شامل: گلستان، بوستان، غزلیات، قصاید فارسی، مواعظ).
- سید رضی، ابوالحسن محمد بن الحسین. (۱۳۹۴). نهج البلاغه (ترجمه سید محمدمهدی جعفری). تهران: مؤسسه نشر و تحقیقات ذکر.
- ماسه، هانری. (بی تا). تحقیق درباره سعدی (ترجمه محمدحسن مهدوی اردبیلی و غلامحسین یوسفی).
- مصطفی، دلشاد تهرانی. (بی تا). چشمه خورشید.
- مطهری، مرتضی. (بی تا). سیری در نهج البلاغه.
- معبودی، زهرا. (۱۳۸۵). جامعه شناسی در آثار سعدی. تهران: انتشارات تیرگان.

References

- Ansari, M. B. (n.d.). *Khetabe Ghadir dar Ayeneh Asnad* [The Sermon of Ghadir in the Mirror of Documents]. Qom: Dālil-e Ma Publications.
- Jafari, M. M. (n.d.). *Amozesh-e Nahj al-Balagha* [Teaching Nahj al-Balagha]. Introduction.
- Halabi, A. A. (n.d.). *Təsir-e Quran va Hadis dar Adab-e Farsi* [The Influence of Quran and Hadith on Persian Literature].
- Daneshpajoo, M. (2009). *Ostad-e Sokhan Sa'di: Moruri bar Zendegi va Asar-e Mosleh al-Din Sa'di Shirazi* [The Master of Speech Sa'di: A Review of the Life and Works of Mosleh al-Din Sa'di Shirazi]. Tehran: Hamshahri Publications.
- Dashti, A. (n.d.). *Qalamro-e Sa'di* [The Realm of Sa'di].
- Ranjbar Kelaroudi, A. (2004). *Andishehay-e Modiriat-e Irani: Modiriat va Jelvehay-e An dar Asar-e Sa'di* [Iranian Management Thoughts: Management and Its Manifestations in the Works of Sa'di]. Tehran: Academic Jihad Publications.
- Sarvestani, K. K. (Ed.). (1998). *Sa'di Shenasi* [Sa'di Studies] (Vol. 1). Shiraz: Daneshnameh Fars.
- Sarvestani, K. K. (Ed.). (2002). *Sa'di Shenasi* [Sa'di Studies] (Vol. 5). Shiraz: Sa'di Studies Center.
- Sa'di Shirazi, M. (n.d.). *Kolliyat-e Sa'di* [The Complete Works of Sa'di] (Including: Golestan, Bustan, Ghazals, Persian Odes, Moral Admonitions).
- Sharif al-Radi, A. M. ibn al-H. (2015). *Nahj al-Balagha* (M. M. Jafari, Trans.). Tehran: Zekr Publishing and Research Institute.
- Massé, H. (n.d.). *Tahqiq darbareh Sa'di* [Research on Sa'di] (M. H. Mahdavi Ardabili & G. H. Yousefi, Trans.).
- Mostafa, D. T. (n.d.). *Cheshmeh Khorshid* [The Spring of the Sun].
- Motahari, M. (n.d.). *Seyri dar Nahj al-Balagha* [A Journey through Nahj al-Balagha].
- Maboudi, Z. (2006). *Jame'e Shenasi dar Asar-e Sa'di* [Sociology in the Works of Sa'di]. Tehran: Tirgan Publications.